

K možnému vplyvu Rawlsových raných teologických úvah na jeho morálnu, sociálnu a politickú filozofiu

Jarmila Jurová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, SK

JUROVÁ, J.: On Possible Influence of Rawls's Early Theological Convictions on His Moral, Social and Political Philosophy. *Philosophica Critica*, vol. 4, 2018, no. 2, ISSN 1339-8970, pp. 33–41.

The paper deals with the early work of John Rawls, in which the philosopher presents his early attitudes to religion. Rawls's religious belief of the period of his university studies and its subsequent change – especially under the influence of a strong personal experience of the Second World War – have significantly influenced his later conviction that religion and politics must be necessarily separated. However, Rawls's moral, social and political philosophy is not a complete denial of his initial theological views. On the basis present in Rawls's theological work, the author of the paper attempts to identify possible implications of philosopher's early religious convictions for his later philosophical work. At the same time, she draws attention to obvious discontinuity that can be observed in several aspects of Rawls's theo-logically oriented diploma thesis and his later philosophical works.

Key words: Morality – Personality – Moral community – Society as a contract – Inequality – Merit – Social justice

Úvod

Johna Rawlsa ako filozofa a autora známej *Teórie spravodlivosti* (1971) netreba špeciálne predstavovať. Patrí k najvplyvnejším sociálnym a politickým filozofom druhej polovice 20. storočia, ktorí predurčili jej smerovanie na niekoľko desiatok rokov. Už menej známe je to, že predtým ako sa Rawls začal venovať hľadaniu princípov spravodlivého usporiadania spoločnosti, sa v období svojho vysokoškolské-

ho štúdia intenzívne zaoberal filozofiou náboženstva¹, dokonca zvažoval vstup do kňazského seminára (Graham 2007, 3). Dôkazom filozofovho vtedajšieho záujmu o teologické otázky je jeho diplomová práca pod názvom *Stručné skúmanie významu hriechu a viery: interpretácia založená na koncepte komunity (A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith: An Interpretation Based on the Concept of Community)*, ktorú odovzdal na Katedre filozofie Univerzity v Princetone v roku 1942.² Počiatkové silné náboženské presvedčenie mladého Rawlsa sa však zmenilo počas Druhej svetovej vojny, kedy slúžil v americkej armáde v Tichomorí. Jeho vyznanie (napísané v roku 1997, ale vydané až posmrtné v roku 2009) pod názvom *O mojom náboženstve (On My Religion)*, už vykazuje výrazný posun autorovho zmýšľania o viere a náboženstve.³ Rawlsov raný záujem o teologické otázky a neskoršie predhodnotenie náboženského presvedčenia pod tlakom životných skúseností tak vytvorili zázemie pre jeho neskoršie presvedčenie, že náboženstvo a politiku treba nevyhnutne oddelovať.

Cieľom tejto štúdie nie je komplexne prezentovať Rawlsovo chápanie náboženstva, ani analyzovať kľúčové pojmy jeho teologických úvah. Na základe východísk prítomných v Rawlsových teologických textoch však možno uvažovať nad potenciálnym vplyvom jeho raného náboženského presvedčenia na neskoršie práce z oblasti morálnej, sociálnej a politickej filozofie, akými sú *Teória spravodlivosti, Politický liberalizmus, Spravodlivosť ako férovosť, Právo národov*. Štúdia je zameraná na hľadanie spoločných znakov a rozdielov medzi teologickými názormi mladého Rawlsa a jeho neskoršími postojmi filozofa, ktorými je známy v našom priestore.

Morálka vymedzená interpersonálnymi vzťahmi

Jedným zo zaujímavých momentov Rawlsových teologických názorov a neskorších morálnych, sociálnych a politických názorov je definovanie morálky a následné chápanie etiky (Nagel – Cohen 2009). Vo filozofických prácach vymedzuje Rawls morálku cez interpersonálne vzťahy. Existenciu tzv. personality, ktorá je „ekvivalentom toho, čo máme na mysli pod pojmom *duch*“ (Rawls 2009a, 111), však predpokladá už vo svojej diplomovej práci, ktorá má teologický charakter. Je presved-

¹ Pod pojmom filozofia náboženstva rozumieme filozofickú reflexiu fenoménu náboženstva, ktorá sa usiluje predstaviť náboženské princípy bez toho, aby upriamovala pozornosť na konkrétne náboženstvo.

² Teologická etika mladého Rawlsa je inšpirovaná najmä myslením Philipa Leona, Emila Brunnera, Karla Bartha a Reinholda Niebuha (Adams 2009).

³ Rawlsove skúsenosti z vojny, najmä teória a prax Holokaustu, uňho vyvolali morálne pochybnosti o učení kresťanstva, ktoré explicitne vyjadril nasledovne: „Ako by som sa mohol modliť a prosiť Boha o pomoc pre mňa alebo moju rodinu či krajinu, alebo pre niečo iné, na čom mi záleží, keď Boh nezachránil milióny Židov pred Hitlerom?“ (Rawls 2009b, 263).

čený, že personalita je niečo jedinečné, neredukovateľné na vlastnenie tela alebo na súhrn duševných stavov. Personalita stojí nad jednotlivcom a odkazuje na personálny vzťah (Ja – Ty), teda na tzv. „personálnu teológiu“ (Bravená 2010, 70).⁴

V tejto súvislosti Rawls striktné rozlišuje medzi *prirodzenými* a *personálnymi* vzťahmi.⁵ Prirodzené vzťahy možno podľa neho chápať buď ako vzťahy medzi dvoma objektami (tzv. kauzálne vzťahy), alebo ich možno popísať ako vzťahy medzi osobou a nejakým objektom, pričom tento objekt je pre nás ako osoby neuvedomelý a irelevantný. Ide o vzťahy, ktoré sú egoistické (sebecké), pretože sú to túžby a chcenia týkajúce sa konkrétnych predmetov alebo predmetových vzťahov. Personálne vzťahy medzi ľuďmi sú, naopak, aktívne na oboch stranách, pretože formujú personálny nexus, takže nezhody, ktoré môžu byť ich výsledkom, zahŕňajú personalitu.⁶

Morálka je tak podľa Rawlsa o upevňovaní náležitých interpersonálnych vzťahov, nie o nasledovaní najvyššieho dobra. Dosahovanie konečných cieľov v kontexte etiky tu nezohráva dôležitú rolu. Naopak, Rawlsova *Teória spravodlivosti* vznikla na deontologickom základe ako alternatíva k utilitarizmu prevládajúcemu v etickom a sociálno-politickom myslení v polovici 20. storočia. Princípy spravodlivosti ako férovosti vytvárajú spravodlivé podmienky kooperácie medzi slobodnými a rovnými jednotlivcami, nie sú však založené na nasledovaní žiadnej konkrétnej koncepcie dobra. Hlavným znakom tejto koncepcie spravodlivosti je tak „priorita správneho pred dobrým“ (Rawls 1971, 31).

Rawlsova koncepcia spravodlivosti ako férovosti považuje za najvhodnejší morálny základ demokratickú spoločnosť, čím sa filozof zaraďuje k zástancom liberalizmu. Jeho teóriu spravodlivosti možno vnímať aj ako snahu o hľadanie riešenia politickej legitimity bez odkazovania na nejakú komprehenzívnu – náboženskú alebo morálnu – doktrínu. Toto je hlavný cieľ nielen *Teórie spravodlivosti*, ale aj *Politického liberalizmu*, kde už rozvíja čisto politickú koncepciu spravodlivej spoločnosti (Rawls 1993).

Rawls po skúsenostiach z vojny síce osobne odmietol kresťanstvo, ale neprestal zdôrazňovať, že pre politickú koncepciu spravodlivosti v pluralistickej spoločnosti je dôležitá (aj náboženská) tolerancia. Korekcie *Teórie spravodlivosti*, ktoré urobil v 80-tych a 90-tych rokoch 20. storočia, sa týkajú jeho predchádzajúcej koncepcie ľudskej činnosti a racionality, ktorú by rozumný kresťan alebo moslim mohol od-

⁴ K posunom v chápaní pojmu „personalita“ u Rawlsa bližšie pozri Carlson (1994).

⁵ Diferenciácia medzi prirodzenými a personálnymi vzťahmi je dôležitá najmä pre pochopenie pojmov hriechu a viery v Rawlsovej diplomovej práci. Bližšie k tomu pozri Jurová (2013).

⁶ Rawls to ilustruje na príklade hrušiek a jabĺk. Ak máme radi hrušky, nijakým spôsobom si tým nepohneváme jablká, no nemôžeme mať radi Angličanov bez toho, aby sme tým nehahnevali írov.

mietnuť. Ako uvádza Graham, spôsob, akým obhajujeme princípy spravodlivosti, sa nesmú spoliehať na sektárske humanistické premisy, ale spravodlivá spoločnosť by mala byť prijateľná pre rozumných židov, kresťanov, moslimov, ateistov a ďalších (Graham 2007, 3).

Morálna komunita versus spoločnosť ako zmluva

V teologických úvahách predpokladá Rawls aj existenciu spoločenstva či komunity, ktorú však nevníma ako celok tvorený jednotlivcami, ale ako niečo, čo je „jedinečné v tom zmysle, v akom je jedinečná personalita“ (Rawls 2009a, 112). Od existencie personalít sa následne odvíja aj existencia komunity a naopak. Takže jednotlivci sa stávajú personalitami, iba ak žijú v komunite, pretože iba tu dokážu konať ako morálne bytosti. Skutočný problém etiky tak podľa Rawlsa spočíva vo vytvorení komunity.

Človek sa od iných tvorov odlišuje tým, že bol stvorený pre komunitu, ku ktorej sa svojou personalitou nevyhnutne vzťahuje. Raný Rawls je presvedčený, že človek patrí k duchovnému poriadku kozmu, čím sa vzťahuje tak k Bohu, ako aj k ostatným ľuďom: „Kresťanská morálka je morálka v komunite, či už je to pozemská komunita alebo nebeská komunita. Človek je morálnou bytosťou, pretože je bytosťou komunitnou“ (Rawls 2009a, 122). Je to súčasť jeho prirodzenosti, ktorej nemožno ujsť.⁷

Ako ďalej Rawls (2009a, 122) uvádza, každé konanie, ktoré narušá komunitu, je považované za „hriešne“, pričom hriešnikom v tomto zmysle slova je každý, kto odmieta akceptovať svoje povinnosti a personálne vzťahy. Za najväčšie hriechy považuje Rawls egotizmus a egoizmus. Egotizmus je zvrátenou sebaláskou ducha, ktorý sa dožaduje úcty, vyznamenania, slávy a chvály. Označuje sa ním každý druh dychtivosti po spoločenskom postavení alebo po jeho prejavení. Egotista je schopný akýchkoľvek extrémov, otvorených aj rafinovaných, len aby dosiahol svoj cieľ. Jeho konanie je prirodzene deštruktívne voči komunite. Egoizmus sám osebe nie je zlom, pokiaľ je obmedzený na prirodzenú žiadostivosť. Ak je však podporený egotizmom, mení personálne a komunitné vzťahy na vzťahy *prírodné*. Egoista zaob-

⁷ Duchovnou dispozíciou personalít, ktorá je plne začlenená do komunity, a tým ukotvená v zdroji, ktorý ju udržuje, je viera ako „dokonalý vzťah osoby k osobe“ (Rawls 2009a, 123). Mať vieru teda znamená byť ukotvený v komunite, ktorá podporuje personalitu: „Duch sa naplní vo viere a láske, pretože je prirodzene komunitný, a viera a láska tomu v celej svojej intenzite náležia“ (Rawls 2009a, 250). Viera sa často nesprávne zamieňa s presvedčením. Aby sme sa vyhli nedorozumeniu, je potrebné zdôrazniť Rawlsovo chápanie viery ako vzťahu jednej osoby k druhej osobe a ku komunite. Presvedčenie je kognitívny postoj, ktorý má isté vlastnosti v tom zmysle, že je pravdivé alebo nepravdivé. Mať vieru v Boha však neznamená iba byť presvedčený o tom, že existuje, ale byť voči Bohu vo vzťahu viery.

chádza s inými ľuďmi ako s objektmi, ktoré považuje za nástroje na uspokojenie svojich vlastných túžob a žiadostivosti, čím deštruuje komunitu. Tretím, hoci marginálnym typom hriechu (nikdy nedominoval v západnej kultúre, no objavoval sa najmä vo východných kultúrach), je hriech zúfalstva či beznádeje. Ide o snahu uniknúť z komunity do ničoty – nasleduje po tom, ako egotizmus a egoizmus narušia komunitu. Následkom hriechu (egotizmu, egoizmu, zúfalstva) je „osamotenosť“ (Rawls, 2009a, 123), ktorá dostáva človeka do izolácie od komunity.

Komunitou a individualitou sa Rawls zaoberá aj v neskorších prácach zameraných na teóriu sociálnej spravodlivosti, politický liberalizmus či princíp férovosti. Koncept komunity tu však nie je identický s Rawlsovým chápaním komunity v raných teologických úvahách. V diplomovej práci chápe komunitu ako účel a tvrdí, že pravé vzťahy v komunite sa môžu objaviť iba vtedy, ak je egotizmus a pokrivený egoizmus pod kontrolou, čo vyžaduje Božie milosrdenstvo. V prácach zameraných na hľadanie spravodlivého usporiadania spoločnosti vyžaduje primárne vzájomnú úctu a uznávanie princípov spravodlivosti, ktoré sú prijaté v pôvodnom stave pod „závojom nevedomosti“ (Rawls 1971, 136). Účelom je dosiahnutie dohody, spoločenskej zmluvy, nie komunity.

V tejto súvislosti treba poznamenať, že ďalším zaujímavým momentom v Rawlsovej diplomovej práci je odmietanie konceptu spoločnosti ako zmluvy alebo dohody medzi egoistickými jednotlivcami, pretože to by ju viedlo do „istej záhuby“ (Rawls 2009a, 189). Kým komunita v pravom zmysle slova je účelom osebe, spoločenská zmluva ako základ spoločnosti je projektom vzájomnej výhody, ktorý spoločnosť využíva iba ako prostriedok na dosiahnutie spravodlivej a dobre usporiadanej spoločnosti. Typické zmluvné teórie podľa Rawlsa nevytvárajú komunity: „Keď je už človek v spoločnosti, môže jej niečo dať; ale nemôže jej dať všetko. Keď sa začleníme do komunity, stávame sa osobami a potom môžeme prispievať k životu spoločnosti“ (Rawls 2009a, 126). Rawlsov pôvodný stav so špekulatívnym závojom nevedomosti, ktorý zbavuje reprezentatívne osoby ich egoistických záujmov, je teda iným druhom zmluvy ako klasické novoveké zmluvné teórie Locka či Hobbesa. Rawlsovi tak nemožno uprieť istú snahu kombinovať princíp autonómie jednotlivca a koncept komunity v zmysle vytvorenia tzv. „sociálnej únie“ (Rawls, 1971, 520 – 529) už v *Teórii spravodlivosti*, no najmä v neskorších prácach (Rawls 1996, Lecture VII; 2001a, 5 – 7), a to pod tlakom komunitaristickej kritiky (Schwarzenbach 1999, 109 – 148; Alejandro 1998, 71 – 114, Jurová 2012, 122 – 130, a iní). Rawlsovská dobre usporiadaná spoločnosť je tak sociálnou úniou s inštitúciami, ktoré reflektujú sociálnu povahu človeka. Princípy sociálnej spravodlivosti (Rawls 1971, 302) prijaté v pôvodnom stave rešpektujú rovnosť osôb ako ľudských bytostí. Pluralizmus jednotlivcov je jedným zo základných predpokladov hľadania princípov spravodlivosti v pôvodnom stave. Tieto Rawlsove neskoršie liberálne

pozície (Rawls 1993, Rawls 2001b), však, pochopiteľne, absentujú v jeho raných teologických textoch.

Nerovnosť a idea zásluhovosti

Zreteľnou implikáciou Rawlsových myšlienok z diplomovej práce do neskorších morálnych a politických prác je odmietnutie nerovnosti, ktorá je založená na výnimčnosti a hierarchii: „To, čo ničí ľudskú osobu v komunite, nie je spoločnosť ako taká, ale hriech, ktorý nakazí celú svetskú spoločnosť. Strach zo závislosti na komunite vyvoláva hriech jednej skupiny, ktorá sa snaží ovládnuť inú skupinu” (Rawls 2009a, 127). Sociálna spravodlivosť vyžaduje, aby mal každý jednotlivec rovnaké občianske práva na bezpečnosť a slobodu a na rovnosť demokratických politických práv. V liberálnodemokratických spoločnostiach sú tieto požiadavky doplnené o rovnosť príležitostí, a to predovšetkým v oblasti vzdelania a zamestnania. V tomto kontexte však Rawls zdôrazňuje, že naše vykonávanie politickej moci je plne adekvátne iba vtedy, ak je vykonávané v súlade s ústavou, ktorej základné princípy sú občanmi z hľadiska ich ľudského rozumu akceptované a dodržiavané (Rawls 1993, 137).

Sociálna spravodlivosť vyžaduje aj ďalší druh rovnosti, a to formálnu a férovú rovnosť príležitostí, čo vedie k mnohým základným politickým otázkam, keďže ide o prepojenie rovnosti a slobody. Žiadny zákon nemôže brániť jednotlivcovi dosahovať vlastné ciele korešpondujúce s jeho možnosťami a schopnosťami. Férová rovnosť príležitostí vyžaduje rovnakú štartovaciu čiaru pre všetkých tak, aby bola zabezpečená férová súťaž, čo tiež korešponduje s Rawlsovým konceptom spravodlivosti ako férovosti. Úlohou vlády je legalizovať príležitosti, a to napríklad prostredníctvom štátnej podpory prístupu ku vzdelaniu, benefitov sociálneho zabezpečenia, bývania a zdravotnej starostlivosti. Znamená to, že liberálno-demokratický štát nie je schopný nastoliť sociálnu spravodlivosť. Zabezpečenie rovnakých príležitostí si vyžaduje intervenčný, teda sociálny štát.

Podľa druhého princípu spravodlivosti prezentovaného v *Teórii spravodlivosti* majú byť sociálne a ekonomické nerovnosti usporiadané tak, aby prinášali čo najväčší úžitok *najmenej zvýhodneným* (Rawls 1971, 83). Bez ohľadu na to, aké veľké sú nerovnosti v príjme a bohatstve a ako ochotní sú ľudia zvyšovať svoj podiel na výsledku, existujúce nerovnosti musia byť v prospech tých, ktorí sú v spoločnosti najmenej zvýhodnení. Princípy rovnosti a nerovnosti tak u Rawlsa nie sú v protiklade, práve naopak: chápe ich ako dva úzko prepojené princípy v spoločnosti, ktorú môžeme považovať za sociálne spravodlivú.

Ďalšou ideou, ktorú nachádzame v Rawlsových teologických úvahách, a ktorá je zároveň prítomná v jeho neskorších prácach (hoci za iných podmienok), je odmietnutie zásluhovosti: „Skutočná komunita neberie do úvahy zásluhy svojich členov.

Zásluha je koncept ukotvený v hriechu a je hodný zavrhnutia” (Rawls 2009a, 241). Ak to aplikujeme na Rawlsovu koncepciu spravodlivosti, dostávame sa k jednému zo zaujímavých znakov jeho teórie – ani odmena za zásluhu, ani trest za „nezásluhu“ nie sú v tejto teórii považované za základné požiadavky spravodlivosti. Zdroje morálnej zásluhy závisia od výhod, ktoré neboli získané, ale sú dané Bohom.

Argumentácia proti zásluhy v *Teórii spravodlivosti* nemá teologický charakter, pretože Rawls sa pri rozvíjaní politickej koncepcie spravodlivosti teologickej argumentácii zámerne vyhýba. Božie milosrdenstvo je tak nahradené „prírodnou lotériou” (Rawls 1971, 310 – 315). Spravodlivý sociálny poriadok by sa nemal podľa filozofa zameriavať na rozdeľovanie benefitov podľa zásluhy, pretože každý má rovnakú morálnu hodnotu. V *Spravodlivosti ako férovosti* Rawls zdôrazňuje, že „koncepcia morálnej zásluhy ako morálnej hodnoty charakteru a konania nemôže byť zakomponovaná do politickej koncepcie spravodlivosti z pohľadu faktu rozumného pluralizmu” (Rawls 2001a, 79). Keďže jednotlivci majú konfliktné koncepcie dobra, nemôžu sa ako občania zhodnúť na komprehenzívnej doktríne, v rámci ktorej by vymedzili ideu morálnej zásluhy pre politické účely. Ako kritérium posudzovania otázok distributívnej spravodlivosti sa tak morálna hodnota stáva neuplatniteľnou.

Záver

Rawlsove postoje k náboženstvu a ich vývoj v kontexte času sú pozoruhodné. Nebol produktom sekularizovanej kultúry. Vplyv episkopálnej výchovy, ako aj počiatočné silné náboženské presvedčenie sú markantné v Rawlsových raných teologických úvahách a čiastočne reflektované aj v neskorších prácach, ktoré predstavujú jadro jeho morálnej, sociálnej a politickej filozofie. Rawls bol presvedčený, že hlavným a spoločným problémom etiky, teológie a politiky je snaha o vypracovanie vzorca sociálneho usporiadania, ktoré je schopné regulovať ľudské správanie tak, aby bol umožnený prirodzený súlad medzi komunitou a personalitou. Každú etickú teóriu, ktorá sa snaží nájsť dobro v nejakej objektívnej hodnote, považuje za naturalistickú, ale keďže človek je od prírody osobou a tiež spoločenskou bytosťou, etika sa musí zaoberať jeho „komunalitou” (Rawls 2009a, 128). Tento postoj ovplyvnil Rawlsovu morálnu, sociálnu a politickú filozofiu vo viacerých aspektoch, na ktoré sme v štúdiu upozornili.

Najviditeľnejšia diskontinuita teologicky orientovanej diplomovej práce s neskoršími prácami je v absencii „politického”, kontrastujúceho s čisto morálnou koncepciou spoločnosti. Myšlienky o právach, zákonoch, ústave a demokracii v tejto práci nehrajú žiadnu rolu, pričom v neskorších prácach sú kľúčové. Rawlsovi sa tak podarilo zanechať nielen sofistikovanú a komplexnú teóriu spravodlivosti pre de-

mokratickú spoločnosť, ale jeho filozofia iniciuje a rozvíja diskusiu k mnohým problémom, ktoré s otázkou sociálnej spravodlivosti úzko súvisia.

Literatúra

- ADAMS, R. M. (2009): The Theological Ethics of the Young Rawls and Its Background. In: Nagel, T. (ed.): *John Rawls. A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith: with "On My Religion"*. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 24 – 102.
- ALEJANDRO, R. (1998): *The Limits of Rawlsian Justice*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- BRAVENÁ, N. (2010): Křesťanská náboženská zkušenost Johna Rawlse a její vliv na formování díla Teorie spravedlnosti. In: Novitzky, P. (ed.): *Spravedlnost a etika – Eseje a teologická reflexe myšlení Johna Rawlse*. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart, 65 – 84.
- CARLSON, D. (1994): Jurisprudence and Personality in the Work of John Rawls. In: *Columbia Law Review*, 94 (6), 1828-1841. doi:10.2307/1123181.
- COHEN, J. – NAGEL, T. (2009): Introduction. In: Nagel, T. (ed.): *John Rawls. A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith: with "On My Religion"*. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1 – 23.
- GRAHAM, P. (2007): *Rawls*. Oxford: Oneworld Publications.
- JUROVÁ, J. (2012): *Sociálna spravodlivosť podľa Johna Rawlsa*. Boskovice: Vydavateľstvo František Šalé – ALBERT.
- JUROVÁ, J. (2013): Rawls's Inquiry into the Meaning of Sin and Faith. In: Contemporary images of evil. Kraków: WNUP, 77 – 92.
- RAWLS, J. (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- RAWLS, J. (1993): *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- RAWLS, J. (2001a): *Justice as Fairness. A Restatement*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- RAWLS, J. (2001b): *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited"*. Cambridge: Harvard University Press.
- RAWLS, J. (2009a): A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith: An Interpretation Based on the Concept of Community. In: Nagel, T. (ed.): *John Rawls. A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith: with "On My Religion"*. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 103 – 258.
- RAWLS, J. (2009b): On My Religion. In: Nagel, T. (ed.): *John Rawls. A Brief Inquiry into the Meaning of Sin and Faith: with "On My Religion"*. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 259 – 270.

SCHWARZENBACH, S. A. (1999): Rawls, Hegel, and Communitarianism. In: Ray, B. N. (ed.): *Liberalism and the Communitarian Challenge*. New Delhi – India: Kanishka Publishers, 109 – 148.

doc. PhDr. Jarmila Jurová, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovenská republika
e-mail: jjurova@ukf.sk